

K POVAHE IDEÁLNYCH POJMOV A K INÝM PROBLÉMOM

PAVEL CMOREJ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Vo svojom druhom diskusnom príspevku [5] k vývinu pojmov jeho autori V. Černík a J. Viceník nastolili také množstvo rozmanitých problémov, že na primeranú a vyčerpávajúcu odpoveď musím rezignovať hneď na začiatku. Do podobnej situácie ma zatísli aj svojou prvou polemickou stat'ou [6], hoci už pri jej písaní si mohli uvedomiť, že na ploche jednej štúdie na toľko otázok reagovať nemožno. Keby to neboli moji priatelia, ťažko by som potláčal podozrenie, že ide o taktiku, ktorú sledujú najmä preto, aby mohli víťazoslávne "konštatovať, že [som] nič alebo veľmi málo povedal o tom" či onom probléme alebo že reagujem iba na ľahšie, podružnejšie záležitosti a náročnejším otázkam sa šikovne vyhýbam.

Nemôžem skrývať ani svoju nevôľu nad tým, že z úzkeho koryta parciálneho problému sa usilujú vyplávať na širé more filozofickej problematiky. Keby sa vo svojom príspevku [5] neboli zahryzli do antinómie mysleného pojmu, ťažko by som sa zbavoval dojmu, že na šírave tejto problematiky sa pokúšajú o únik. Namiesto hľadania odpovede na niekoľko celkom konkrétnych a zároveň kľúčových otázok súvisiacich so stavbou pojmov, s ich identitou a zmenami počas vývinu autori [5] preskakujú od jedného filozofického problému k druhému. Je riešenie všetkých týchto problémov nevyhnutnou podmienkou pre získanie odpovede na otázku, či sa pojmy vyvíjajú a či sa vývinová teória pojmov môže vyhnúť antinómiám?!

Obávam sa, že diskusia vedená doterajším spôsobom má malú nádej na dosiahnutie určitejších výsledkov a prijatie spoločne akceptovaných záverov, o ktoré by sme sa mohli oprieť pri prípadnom pokračovaní našej polemiky. Tým nechcem povedať, že autormi [5] nastolené problémy sú nezaujímavé alebo že s témou našej polemiky nesúvisia. Ide však o to, že je ich priveľa a že mnohé z nich by mohli zabráť priestor celej diskusie. Vezmime si napr. problém "ontologicko-gnozeologického statusu ideálnych pojmov", ktorému autori [5] venovali nemálo miesta. Považujem ho za veľmi lákavý a zaujímavý. Nemohli by sme ho však v našej diskusii obísť?! Veď je to námet na niekoľkoročnú diskusiu! Čo nám bráni prijať pracovný predpoklad, že ideálne pojmy sú fiktívne, vedou postulované entity a skúmať problémy, ktoré sa nachádzajú v centre našej problematiky?

V tejto stati sa chtiac-nechtiac musím sústrediť na problémy späté s povahou ideálnych pojmov, potom na pokus autorov ukázať, že moja konštrukcia antinómie mysleného pojmu je nekorektná, a na odstránenie niektorých nedorozumení.

K povahe ideálnych pojmov. Nemienim sa púšťať do rozboru Augustynkovej teórie ontologických realizmov. Obmedzím sa na konštatovanie, že medzi abstraktnými entitami mu chýbajú napr. vzťahy a že názor, ktorý mu pripisujú autori [5] (neviem, či ho neúmyselne neskreslili), je protirečivý – vraj uznáva existenciu obidvoch typov konkrét i abstrákt, ktoré patria do prieniku množín R1, R2, R3, hoci tento prienik je prázdny, lebo žiadne abstraktum z R3 nepatrí do R1 a R2.

Po výklade Augustynkovej teórie autori [5] nadväzujú na našu polemiku tvrdením, že "ideálne pojmy sú geneticky založené na konkrétnych ... a ... že práve tie tvoria zdroj ich objektívneho obsahu". Hoci autori [5] mi podsúvajú názor, že pojmy "vôbec nie sú založené na iných ... typoch objektov", uznávam, že toto tvrdenie v mnohých prípadoch nesporne platí (aspoň pri istom význame slova "založené"), ale ani zďaleka nie všeobecne. Napr. na akých

konkrétach sú *geneticky* založené pojmy nekonečnej, nespočítateľnej či hustej množiny alebo pojmy neeuklidovských geometrií, ktoré získali empirickú interpretáciu až ex post?! A na akých konkrétnych sú založené pojmy čísel a nekonečných mohutností, ktoré si ešte nik nepomyslel?! (V kladení podobných otázok možno pokračovať.) Vo svojej odpovedi na prvú otázku môžu autori [5] ťažiť zo značnej vágnosti pojmu genetického založenia, ale pri hľadaní odpovede na druhú otázku im nepomôže ani to, lebo podľa ich mienky pojmy jestvujú "len v hlavách konkrétnych ľudí".

Aby sa vyhlili ťažkostiam späť s predpokladom, že ideálnych pojmov je nekonečne veľa, zavádzajú čosi ako pojem potenciálnej existencie ideálnych pojmov: "ideálne pojmy neexistujú v našej myslí vždy len v aktuálnej podobe; môže v nej totiž existovať len metóda, vzťah, zákonitosť, pomocou ktorej taký pojem možno získať". Môže však metóda konštruovania pojmov zabezpečiť existenciu nekonečného množstva ideálnych entít? Umožní nám vyhnúť sa ťažkostiam, o ktorých som písal v stati [4] na s. 45-47? O tom veľmi vážne pochybujem. Ešte horšie je, že rôzných metód, algoritmov a zákonitostí je nekonečne veľa a do našej mysle možno z nich vtesnať len nepatrný konečný zlomok, nehovoriac o tom, že každú z týchto metód bude môcť ľudstvo uplatniť len konečne veľa krát. To znamená, že ak pojmy jestvujú iba v našej hlave, je ich a bude ich vždy len konečne veľa. V danej súvislosti musím autorom [5] znovu pripomenúť jednu "z elementárnych viet aritmetiky", ktorú som uviedol v bode a) na s. 46 vo svojej odpovedi [4] na ich kritiku [6]. Ich reakciu ([6], 678) na námietku, v ktorej sa veta nachádzala, považujem skôr za vyhybavú než presvedčivú. Jej tresť vyjadrili tvrdením, že "vec je ... zložitejšia", a záverom, že "elementárny aritmetický dôkaz existencie nekonečnej množiny už nie je taký jasný a elementárny". Súhlasím, ale z toho nevyplýva, že prirodzených čísel je konečne veľa. (Autori sa tu zbytočne – a možno aj urazene – zadrápili do slova "elementárna", ktorým som chcel zdôrazniť fundamentálnosť príslušnej vety a samozrejmosť, s akou ju aritmetika prijíma.)

Prístup autorov [5] k otázke nekonečnosti sveta ideálnych entít sprevádzajú isté rozpaky. Prejavilo sa to aj v expozícii problému "nového pojmu" ([5], 674-75). Autori tu uvažujú takto: keby svet ideálnych entít bol nekonečný, musel by obsahovať všetky ideálne pojmy (veď "aký ... by tam mohol absentovať"), to znamená, že by sme nemohli tvoriť nové pojmy. Ale prečo? Nepriadali azda matematikovi ku kladným celým číslam ostatné kladné racionálne a potom iracionálne kladné čísla, neskôr nulu a napokon záporné čísla? A nepriadáme k nekonečnej množine významov zodpovedajúcich výrazom prirodzeného jazyka ustavične nové a nové?

Na s. 675 autori [5] vyjadrujú svoj súhlas "s tým, že psychické pojmy sú 'výsostne prívätne', subjektívne, zatiaľ čo ideálne pojmy majú nadindividuálny, intersubjektívny skúmaniu prístupný charakter" a "že jednému ideálnemu pojmu zvyčajne zodpovedá viacero psychických korelátov ...". Ale už v nasledujúcej vete tento súhlas spochybňujú a nepriamo dokonca popierajú jeho prvú a značne zahmlievajú druhú časť, a to tvrdením, že v našej myslí sa nachádzajú aj ideálne pojmy. Nemôžem si odprieť obľúbenú repliku známeho českého politika a nepovedať, že tu ide o vážne nedorozumenie. Prečo?

Ak sa ideálne pojmy nachádzajú v našej myslí, čím sa líšia od psychických pojmov? Lokalizácia ideálnych pojmov nemá totiž nijaký zmysel. O psychologickom chápaní ideálnych pojmov autormi [5] svedčí aj konštatácia, že ideálny pojem v mojej hlave má "iný mentálny odtieň než v Carnapovej" (kurzíva P.C.). Ak je to tak, nechápem, prečo autori [5] vyhlasujú, že nepopierajú existenciu ideálnych pojmov – veď pri týchto pojmoch nemá vôbec zmysel hovoriť o mentálnych odtieňoch.

Za veľmi diskutabilný považujem aj spôsob, akým autori [5] lokalizujú ideálne pojmy. Na jednej strane pritakávajú názoru, že jednému ideálnemu pojmu zvyčajne "zodpovedá viacero psychických korelátov", na druhej strane sa zrejme nazdávajú, že jeden a ten istý ideálny pojem sa môže nachádzať vo viacerých hlavách. Explicitne to síce netvrdia, ale text ich state to vôbec nevyklucuje, skôr naopak. Inak by sme museli prijať celkom neintuitívny predpoklad,

že ideálny pojem P sa nachádza iba v hlave jedného z používateľov jeho psychických korelátov $P_C, P_V, \dots$ ($P_C, P_V, \dots$ sú koreláty pojmu P v mysliach V.Č., J.V., ... atď.). A komu by sme priznali toto privilégium? Autori [5] podistým predpokladajú, že ideálny pojem P je prítomný v mysli každého človeka, ktorý disponuje jeho psychickým korelátom. Na prítomnosti toho istého ideálneho pojmu v hlavách viacerých subjektov sa zrejme zakladá aj intersubjektívnosť jeho skúmania. Lenže ako sa môže *jeden a ten istý psychický fenomén* nachádzať v mysliach viacerých ľudí? Pokúsme sa vyjsť autorom [5] trochu v ústrety a skúmame, čím sa líšia ich ideálne pojmy od psychických v užšom zmysle (použitom napr. v článku [4]). Keďže autori [5] nepopierajú, že ideálne pojmy sa od výsostne privátnych psychických pojmov líšia, zrejme platí, že $P \neq P_X$. Čo je však P?

Z niektorých náznakov v stati [5] usudzujem, že jeho autori ho považujú buď za to, čo majú jednotlivé pojmy $P_C, P_V, \dots$ spoločné a čo prislúcha iba im, alebo za spoločný obsah prítomný v každom z pojmov $P_C, P_V, \dots$ a iba v nich. V prvom prípade pojmom P môže byť charakteristická vlastnosť týchto pojmov (ďalej H), prislúchajúca im a len im. Abstrahujeme od komplikácie podmienenej okolnosťou, že takých vlastností je viac a že nie je jasné, ktorou z nich by mohlo byť P, a všimnime si dva oveľa menej príjemné dôsledky.

(D1) Ako každý atribút, aj charakteristická vlastnosť H je všeobecnina, ktorú nemožno stotožniť s objektami, ktorým prislúcha, ani s ich časťami. Lenže z toho vyplýva, že nemá zmysel túto vlastnosť lokalizovať do našich hláv. Keď nejaká udalosť vymaže pojem P_C z pamäti V.Č., rozsah vlastnosti H sa síce zmení, ale z vlastnosti samej nič neubudne. Takisto možno povedať, že ak nejaká osoba Y rozšíri svoj pojmový aparát o nový pojem P_V , rozsah H sa zmení, ale k vlastnosti samej nič nepribudne (zostane tou istou vlastnosťou ako predtým).

(D2) Vzťah medzi ideálnymi pojmami a ich psychickými korelátmi nie je vzťahom, ktorý jestvuje medzi vlastnosťami a predmetmi, ktorým prislúchajú. Napr. ideálny pojem 2 nie je vlastnosťou psychických pojmov $2_C, 2_V, \dots$, ale vlastnosťou dvojprvkových množín, a pojem Beloch je vlastnosťou ľudí, a nie psychických pojmov $Beloch_C, Beloch_V, \dots$.

Z (D1) a (D2) vyplýva, že ideálny pojem P nemôže byť vlastnosťou pojmov $P_C, P_V, \dots$, ani entitou, ktorá existuje v mysliach V.Č., J.V., ... tak ako psychické pojmy $P_C, P_V, \dots$, teda P nie je psychická entita a nemá zmysel umiestňovať ju do našich hláv.

Skúmame teraz druhé chápanie ideálnych pojmov, naznačené autorami [5], podľa ktorého pojem P je spoločný obsah prítomný v každom z pojmov $P_C, P_V, \dots$. Tento obsah je buď psychická entita, resp. jej časť, alebo abstrakciou vyčleniteľný obsah, prípadne vlastnosť mať tento obsah. V druhom prípade ide o všeobecninu alebo ideálny objekt, ktorý je práve tak nelokalizovateľný ako vlastnosť H. V prvom prípade spoločným obsahom je konkrétna psychická entita, teda niečo výlučne privátne, čo nazývame spoločným obsahom len preto, že *podobná* (no nie tá istá) entita sa dá vyčleniť v mysli každého používateľa pojmov $P_C, P_V, \dots$. Adjektívom "spoločný" sa tu nepatrične označuje entita, ktorá je výlučne privátna, a preto nemôže byť *spoločným* duševným vlastníctvom viacerých osôb. Skutočnosť, že navlas podobné entity sa nachádzajú v hlavách všetkých majiteľov psychických pojmov $P_C, P_V, \dots$, nás neopravňuje k tomu, aby sme v danej súvislosti hovorili o spoločnom obsahu. Za termínom "spoločný obsah" sa tu skrýva číre *contradictio in adjecto*. *Spoločným* duchovným majetkom môže byť len ideálna entita odlišná od jej psychických korelátov, ktorá je so zreteľom na svoju povahu nelokalizovateľná.

Obávam sa, že autori [5] v snahe zachrániť ovcu a zároveň nakrmiť vlka načrtli či naznačili koncepciu, ktorá je nekonzistentná, a preto neprijateľná.

Zdanlivá antinómia? Možno len uvítať skutočnosť, že autori [5] zapochybovali o antinómiach predložených v [3], pretože práve okolo nich sú nakopené kľúčové problémy a ťažkosti vývinovej teórie pojmov. Svoje pochybnosti o korektnosti mojej argumentácie začínajú

citátom zo state [3], kde konštatujem, že už rozdiel medzi dvoma štádiami C_i , C_j vyvíjajúceho sa pojmu C stačí napr. na rozvinutie antinómie mysleného pojmu. Obávam sa však, že v texte, ktorý po citáte nasleduje, pozabudli na dôležitý predpoklad, o ktorý sa opieram pri konštruovaní antinómií, totiž na to, že C je v čase t_1 totožný s C_1 a v čase t_2 s C_2 . Tento predpoklad má pre konštrukciu antinómií zásadný význam. Navyše vyjadruje okolnosť, že C sa *mení*, lebo C_i , C_j predstavujú dve rôzne podoby pojmu C v okamihoch t_1 , t_2 .

Ako protipríklad autori [5] ponúkajú dve dvojice výrokov, v ktorých "ide aj o rozdiel v pojmoch", nie je však jasné, či rôzne pojmy C_1 , C_2 sú navyše totožné (či už atemporálne, alebo v určitých časových intervaloch) s nejakým meniacim sa pojmom C . V danej súvislosti si treba uvedomiť, že rozdiel medzi pojmi C_1 a C_2 , o ktorých predpokladáme (ako v stati [3]), že v časoch t_1 a t_2 vystupujú ako príslušné vývinové štádia pojmu C , je čosi celkom iného ako rozdiel medzi pojmi C_1 a C_2 , o ktorých sa nič podobné nepredpokladá. Všimnime si prvú z predložených dvojíc:

(1) P.C. je v čase t_1 mladý;

(2) P.C. nie je v čase t_2 mladý.

Musím s poľutovaním konštatovať, že rozbor výrokov, ktorý uvádzajú autori, nie je korektný. Tvrdia, že (a) jeden z týchto výrokov mi pripisuje istú vlastnosť, ktorú mi druhý výrok upiera, a potom dodávajú, že (b) "v prvom výroku sa vzťahuje istá vlastnosť na jednu časovú časť daného predmetu, v druhom výroku sa daná vlastnosť odmieta vo vzťahu k inej časovej časti daného predmetu ... a takáto zmena nemá za následok logický spor".

Už letmý pohľad na (1), (2) prezrádza, že tvrdenie (a) nie je pravdivé, lebo v (1) sa mi pripisuje vlastnosť byť mladý v čase t_1 a v (2) upiera vlastnosť byť mladý v čase t_2 , a nie vlastnosť byť mladý, ako sa mylne nazdávajú autori [5] (t_1 , t_2 sú rôzne časové štádia). O tejto vlastnosti je reč vo výrokoch

(3) P.C. v čase t_1 je mladý;

(4) P.C. v čase t_2 nie je mladý,

pravda, v nich sa táto vlastnosť pripisuje a upiera časovým častiam P.C., ktoré sú navzájom rôzne a odlišné od P.C. Namiesto výrazov "P.C. v čase t_1 ", "P.C. v čase t_2 " budem ďalej používať iba ich skratky "PC₁", "PC₂". To, čo autori [5] tvrdia v (b), platí o výrokoch (3), (4), a nie o vetách (1), (2), o ktorých sa v (b) explicitne zmieňujú. Výroky (3), (4) si vôbec neprotirečia; veď v (3) je reč o niečom inom ako v (4) – z tohto hľadiska sa vôbec nelíšia od výrokov "J.V. je Slovák", "V.Č. nie je Slovák".

Ťažkosti sa začnú vynárať až vtedy, keď pojem PC₁ stotožníme s pojmom PC₂ alebo vyhlásime, že pojem P.C. je v čase t_1 totožný s PC₁ a v čase t_2 s pojmom PC₂. V prvom prípade nás rovnosť PC₁ = PC₂ oprávňuje vo výroku (4) nahradiť výraz PC₂ výrazom PC₁, a tak získať výrok, ktorý je v spore s (3), v druhom prípade vzhľadom na nerovnosť PC₁ ≠ PC₂ možno skonštruovať antinómiu mysleného pojmu spôsobom naznačeným v stati [3] na s. 391 (v tejto konštrukcii pojem P.C. bude vystupovať ako C a pojmy PC₁, PC₂ ako C₁, C₂).

Súhlasím s autormi [5] v tom, že "rozdiel v pojme v rôznych časových štádiách t_1 , t_2 nemá za následok spor", ale iba za predpokladu, že pod rozdielom v pojme rozumejú iba nahradenie jedného pojmu C_1 iným pojmom C_2 , ktorý nie je totožný so žiadnym pojmom C identickým (či už v bežnom, alebo temporálnom zmysle) s C_1 . Ťažkosti sa vyroja až vtedy, keď pojem C_1 stotožníme s C_2 alebo povieme, že nejaký pojem C je v istom čase t_1 totožný s C_1 a v inom čase t_2 totožný s C_2 . Lenže práve to musia urobiť autori [5], aby mohli tvrdiť, že pojmy sa vyvíjajú, že pojem C je v jednom štádiu svojho vývinu totožný s C_1 a v inom štádiu s pojmom C_2 *odlišným* od C_1 (lebo C sa mení, vyvíja).

Myslím, že autori [5] sa zbytočne utiekali o pomoc k Ajdukiewiczovi – predmetom jeho state je predsa celkom iný problém. K. Ajdukiewicz sa totiž vôbec nezaobrá otázkou, či sa pojmy menia, vyvíjajú, ale problémom, či pohyb a zmeny, ktoré prekonávajú fyzické predmety (teda nie pojmy!), môžeme pojmovo postihnúť bez toho, že by sme museli uviaznuť v logice

kých protirečeniach. Z Ajdukiewiczovej úvahy vonkoncom nevyplýva, že pohyb a zmeny zachytávame pomocou *meniacich* sa pojmov a že vnútorné *zmeny pojmov* nevedú k sporu. V jeho argumentácii sa nikde nepredpokladá, že pojmy C_1 , C_2 pomocou ktorých môžeme postihnúť zmenu meniaceho sa objektu (nachádzajúceho sa pred zmenou v rozsahu C_1 a po nej v rozsahu C_2), sú totožné alebo predstavujú dve rôzne štádiá toho istého vyvíjajúceho sa pojmu C.

* * *

Nerád by som obišiel mlčaním konštatovanie, že som "v priebehu diskusie dosť zmodifikoval svoje vlastné chápanie" ontologicko-gnozeologického statusu ideálnych pojmov, ponímanie identity a názor na prenikanie poznania do pojmov. Musím sa ním zaoberať už preto, že sa nepatrí počas diskusie zmeniť svoj názor a tváriť sa, že sa nič nestalo (pravda, pokiaľ si zmenu uvedomujeme). Autori [5] by azda mohli vedieť, že k niektorým otázkam som sa mohol v štúdiách [2], [3] vyjadriť – či už preto, že sa nachádzali na periférii môjho záujmu, alebo pre nedostatok miesta – iba niekoľkými vetami, neraz len v náznakoch; napr. o ontologicko-gnozeologickom statuse ideálnych pojmov som v [2], [3] skoro vôbec nepísal – s touto témou prišli až autori [5].

Nepočítal som s tým, že diskusia sa pomerne veľkým oblúkom vyhne ústredným problémom statí [2], [3] a že sa bude točiť práve okolo otázok, ktorým som mohol v prvých dvoch statiach venovať iba niekoľko viet. Chápem, že taký text je vďačným objektom kritiky, treba si však uvedomiť, že v jeho náznakovitosti, prílišnej stručnosti sa skrýva dosť veľké riziko jeho neprimeraného pochopenia. Potvrďuje to aj interpretácia niektorých miest v štúdiách [2], [3], ktorú prijali autori [5] pri ich prvom čítaní. Zdá sa, že sa opiera o nedorozumenia vyvolané neúnosnou stručnosťou príslušného textu. Pokúsim sa ich odstrániť alebo aspoň zmierniť.

Nezávislosť ideálnych a privátnosť psychických pojmov. Každému pochybovačovi o nezávislosti ideálnych pojmov a najmä ich systémov odporúčam oboznámiť sa aspoň s jedným konceptuálnym systémom, akým je napr. Cantorova teória množín, aritmetika, euklidovská geometria alebo logika 1. rádu a jej metalogika, a potom sa pustiť do skúmania vlastností príslušných ideálnych entít a vzťahov medzi nimi. Ak bude pracovať dôsledne a pociťo, čoskoro zistí, že svet týchto entít vzdoruje jeho poznávaciemu úsiliu práve tak, ako fyzikálna realita odoláva kognitívnym výbojom fyzikov. Oveľa silnejší než pocit tvorcu bude jeho pocit objaviteľa.

Čitateľ tu môže oprávnene namietnuť, že pocity nič nedokazujú. Súhlasím, v každom prípade však poukazujú aspoň na to, že pri skúmaní sveta ideálnych entít si nemožno počínať svojvoľne, že mu nemožno nič vnútiť ani ho ľubovoľne prispôbovať svojim predstavám. O nezávislosti konceptuálnych systémov svedčí však aj okolnosť, že pri ich skúmaní môžeme nadviazať na výsledky, ku ktorým dospeli iní pracovníci, a pokračovať v ich výskume. Azda najpresvedčivejším svedectvom objektívnosti a nezávislosti sveta ideálnych pojmov je intersubjektívna overiteľnosť každého výsledku skúmania a skutočnosť, že k nejednému výsledku dospelo viacero nezávisle pracujúcich odborníkov.

Okrem ľudí, ktorí si pojmové systémy len osvojujú, prípadne rozširujú naše poznanie už zaužívaných systémov, jestvuje nepomerne menšia skupina tvorivých pracovníkov, ktorí systémy pojmov aj konštruujú. Niekedy sa na výstavbe systému podieľa i niekoľko generácií odborníkov. Ale ani tvorcovia systémov si nemôžu počínať svojvoľne. Ak chcú vybudovať systém, ktorý má preukázať istú užitočnosť, musia rešpektovať určité pravidlá. Hoci nemožno a priori vylúčiť hypotézu, že tvorcovia pojmových systémov iba rekonštruujú už jestvujúce pojmy, prikláňam sa k názoru, že ich tvoria, resp. že konštruujú pojmové rámce zabezpečujúce ich existenciu. Obávam sa, že na otázku, či sa pojmy konštruujú, alebo len rekonštruujú, nemožno dať uspokojujúcu a definitívnu odpoveď.

Môžeme teda prijať hypotézu, že pojmy sú ľudské konštrukty, ktoré ich autori konštruujú a ostatní používatelia rekonštruujú. Tvorca pojmového systému nekonštruuje každý jednotlivý pojem, ale vytvára v prvom rade sústavu prostriedkov, pomocou ktorých sa zmocňujeme jednotlivých pojmov daných celým systémom. Teda pojem do istej miery závisí od svojho pôvodcu, ale voči ostatným používateľom vystupuje ako nezávislá entita. Istý stupeň nezávislosti pojmov od ich autora je podmienený jednak tým, že skonštruovaný systém svojimi vlastnosťami spravidla prekonáva pôvodné predstavy a zábery svojho tvorca, jednak tým, že pôvodca systému musí pri jeho výstavbe rešpektovať určité pravidlá.

Pod privátnosťou psychických pojmov som mal na mysli skutočnosť, že tieto pojmy sú výlučným duševným vlastníctvom ich nositeľa a sú *bezprostredne* prístupné iba jemu. Pri tomto chápaní privátnosti sotva obстоjí tvrdenie, že psychické pojmy sú zároveň nadindividuálne a že ľudská myseľ "nie je niččo čisto privátne". Z môjho názoru však nevyplýva, že na našu myseľ nemôžu *sprostredkované* pôsobiť rozmanité vonkajšie faktory, a tak vplývať na utváranie jej obsahu a že tento obsah je absolútne neprístupný iným ľuďom. Možnosť sprostredkovaného prístupu k nej, napr. prostredníctvom jazyka, je predsa neodškriepiteľná.

Petrifikácia pojmov v jazyku. Na jednom mieste mi autori [5] vyčítajú, že vo svojom chápaní ideálnych pojmov som urobil "ešte jednu, a to nie nepodstatnú zmenu" (prvá zmena sa vraj týkala nezávislosti pojmov), s čím nemôžem vôbec súhlasiť. *Obrannú* formuláciu, že "pojem [je] ...konštrukt... petrifikovaný v jazyku alebo v nejakej teórii" ([2], 289), nemožno brať predsa doslova, teda v tom zmysle, že pojem je entita splyvajúca s jazykovým výrazom, ktorý je akousi skamenelinou pojmu. Myslím, že v článkoch [2] a [3] som dal dostatočne jasne najavo, že ostro rozlišujem medzi pojмами a jazykovými výrazmi, že pojmy považujem za entity celkom inej povahy ako jazykové výrazy. Nechápe, prečo sa autori [5] tak kŕčovite držia formulácie, ktorú som hneď v nasledujúcej vete na tej istej strane spochybnil ako hmlistú?!

Keby sme z toho, že pojem je petrifikovaný v nejakom jazykovom výraze, vyvodili záver, že pojem s týmto výrazom splyva, hneď by sme sa chytli do osídla sporu. Je pojem Matka petrifikovaný v anglickom jazyku? Očividne áno, a to vo výraze "mother". A je petrifikovaný v jazyku nemeckom? Samozrejme, že je – vo výraze "Mutter". Keď pojem Matka stotožníme s výrazmi, v ktorých je petrifikovaný, dostaneme:

pojem Matka = výraz "mother",

pojem Matka = výraz "Mutter",

z čoho vyplýva, že výraz "mother" = výraz "Mutter", hoci na prvý pohľad je zjavné, že sú to dva rôzne výrazy. Autori [5] nebrali pri analýze mojej formulácie do úvahy knižný význam slova "petrifikoovať", ktorý vyjadruje výraz "natrvalo ustáliť" či "ustáliť". V tomto zmysle sa hovorí napr. o petrifikácii konvencii, čo sotva znamená ich stotožnenie s jazykovými výrazmi. Veď tie isté konvencie môžu byť petrifikované v jazykoch rôznych spoločností. Pri tomto trochu voľnejšom chápaní slova "petrifikoovať" sa možno vyhnúť interpretácii, na ktorej tak lipnú autori [5]. Nepopieram, že ich interpretácia má tiež svoje opodstatnenie, snáď sa vnucuje ako prvá, ale rozhodne to nie je interpretácia, ktorú som mal na mysli v [2]. Širší kontext ju jednoznačne vylučuje.

So zreteľom na evidentný rozdiel medzi jazykovými výrazmi a pojмами nemôžem súhlasiť s názorom autorov [5], že "pojmy ... mimo vedomia človeka ... stávajú sa čistými kódmi" – ten istý ideálny pojem môže mať mnoho kódov alebo vôbec nemusí byť zakódovaný. V intenzionálnej logike možno dokázať, že existujú pojmy, ktoré sa *nemôžu* stať predmetom nášho skúmania, a teda ani nášho poznania a logickej analýzy, patria k nim napr. niektoré individuové koncepty. Svojou "logickou formou" sa pritom vôbec nelíšia od ostatných individuových konceptov – sú to funkcie, ktoré usporiadaným dvojiciam <možný svet, časový okamih> priradujú individua z univerza daného jazyka. Nemysliteľnosť niektorých indi-

viduových konceptov našou myslou vyplýva z celkom jednoduchej teoreticko-množinovej úvahy. Nech M je logický priestor jazyka, t.j. množina všetkých dvojíc $\langle w, t \rangle$, kde w je ľubovoľný možný svet a t ľubovoľný časový okamih. I keby ľudstvo žilo nekonečne dlho a v každom svete w by si v každom okamihu t niekto pomyslel jeden individuový koncept (prítomný zakaždým iný), vždy budú existovať koncepty, ktoré si nikto nikdy nepomyslí a ani *nemôže* pomyslieť, lebo mohutnosť logického priestoru M , obsahujúceho všetky možnosti, je menšia ako mohutnosť množiny všetkých individuových konceptov.

Pojem identity. Teraz niekoľko slov k posunu v interpretácii pojmu identity. Na dôkaz posunu autori [5] uvádzajú dva citáty, z ktorých prvý má ilustrovať moje *pôvodné* a druhý *terajšie* chápanie identity. Čitateľa možno pobaví fakt, že obidva citáty sú z toho istého článku [4] a nachádzajú sa v ňom dokonca v opačnom poradí. V prvom citáte sa konštatuje, že "na rozdiel pojmov stačí aj celkom malý rozdiel", inak povedané, niektoré pojmy sa od seba líšia len nepatrne, a predsa sú rôzne. Napr. rozdiel medzi individuovým pojmom vyjadreným v slovenskom jazyku výrazom tvaru "to jediné individuum x , pre ktoré platí, že $P_1(x)$ a $P_2(x)$ a ... a $P_{1000}(x)$ a x má na vkladnej knižke 10000 Kčs", a pojmom "to jediné individuum x , pre ktoré platí, že $P_1(x)$ a $P_2(x)$ a ... a $P_{1000}(x)$ a x má na vkladnej knižke 10000 Kčs a 10 hal." (kde P_i je predikát označujúci nejakú vlastnosť), je prakticky zanedbateľný, a predsa ide o dva rôzne pojmy.

V druhom citáte sa hovorí o zmenách objektov (vrátane pojmov), ktoré pritom nestrácajú svoju identitu. Napr. nejaký pojem P , ktorý je v čase t_1 myslený iba autormi [5], môže postupne nadobúdať vlastnosti byť myslený osobou X_1 , byť myslený osobou X_2 , ..., t.j. meniť sa a pritom zachovávať svoju identitu, hoci v priebehu istého časového obdobia môže prekonať značné množstvo podobných zmien. Ako vidno, obidva citáty sú zlučiteľné a pri primeranom pochopení neprezrádzajú nijaký posun v chápaní identity. Na možnosť zmien pojmov bez straty ich identity som upozorňoval už v prvej stati [2] na s.297.

Prenikanie poznania do pojmov. Nezmenil som ani svoj názor na prenikanie poznania do pojmov. Na s. 299 state [2] som napísal, že "naše poznanie sedimentuje ... v istom zmysle a *inak* aj v pojmoch". Ak som na želanie autorov [5] v stati [4] dodal, že poznanie sedimentuje v pojmoch "prostredníctvom svojich logických foriem", nepridal som nič, čo by sa nedalo zladit' s mojím pôvodným stanoviskom. A ak som navyše konštatoval, že "dosiahnutý stav poznania sa môže do [pojmov] premietnuť aj v inej podobe", rozhodne som tým nemyslel, že do pojmov prenikajú poznatky. V tomto ohľade sa môj názor vôbec nezmenil.

* * *

Nekorektné námietky? Na troch miestach mi autori [5] vyčítajú, že im pripisujem názory, ktoré vôbec nezastávajú. Nazdávam sa, že v racionálnej vedenej diskusii jej účastníci by mali prijať zodpovednosť nielen za to, čo napísali či povedali, ale aj za dôsledky, ktoré z ich textu či prejavu vyplývajú. Napr. ak niekto tvrdí, že "pojem ... môže mať svoje skutočné bytie ... len v hlavách konkrétnych ľudí", tak sotva uznáva existenciu ideálnych pojmov, ktoré sa lokalizovať nedajú, pretože to nemá nijaký zmysel. Ak autori [5] napriek tomu vyhlasujú, že nepopierajú "fakt existencie psychických a ideálnych pojmov", tak si buď protirečia, alebo pod ideálnymi pojmi, resp. pojmi v logickom zmysle rozumejú čosi iného ako ja.

Na inom mieste sa ohradzuje proti obviňovaniu z toho, že stotožňujú pojem totožnosti s podobnosťami. Napísal som totiž, že autori [5] "akoby nie dosť jasne rozlišovali medzi totožnosťou a podobnosťami". Zo znenia tejto pripomienky je snáď zrejmé, že ide skôr o opis dojmu (preto "akoby"), ktorý vo mne vyvolalo čítanie ich textu, než o priame obviňovanie. No ak autori [5] naozaj ostro diferencujú medzi identitou a podobnosťami, nechápem, prečo toľko písali o explikácii, korešpondencii a "iných identitách". Explikácia ani ko-

rešpondencia predsa neboli predmetom nášho sporu. Nepopieral som ich existenciu ani význam pre skúmanie vývinu pojmového aparátu (nie jednotlivých pojmov!). Na druhej strane autori [5] dobre vedia, že vzťahy ako korešpondencia, ekvivalencia a pod. vývinovú teóriu pojmov nezachráni, lebo to nie sú vzťahy identity.

Pokiaľ ide o "iné identity", autori ich síce niekoľkokrát spomenuli, ale ani jednu nevymedzili a z toho, čo o nich napísali, súdim, že pôjde skôr o podobnosti než o totožnosť. Obávam sa, že i v tomto prípade podliehajú ilúziám založeným na nedôslednom rozlišovaní medzi identitou a podobnosťami.

Skoro na samom konci state [5] mi jej autori vyčítajú istú nekorektnosť, ktorej som sa vraj dopustil tvrdením, že popierajú, že 2. svetová vojna = 2. svetová vojna, že $V.Č. = V.Č.$ a pod. Nikde netvrdím, že popierajú práve uvedené výroky. Nevyplýva to však z ich konštatácie, že "absolútna totožnosť ... je v ontickom svete skôr výnimkou ako pravidlom" ([6], 631) ? Veď čo iného má znamenať neaplikovateľnosť identity na ontický svet ako neplatnosť alebo dokonca nezmyselnosť zákona $x = x$ v ňom? Ak súhlasia s tým, že pre každý predmet, proces či udalosť A ontického sveta platí $A = A$, prečo píšú o absolútnej totožnosti v ňom ako o výnimke? Alebo absolútnou totožnosťou rozumejú niečo iného ako $=$?

LITERATÚRA

- [1] AJDUKIEWICZ, K.: Zmiana i sprzeczność. In: Język i poznanie. Tom II. Varšava 1965.
- [2] CMOREJ, P.: Vývin pojmov. In: Filozofia 1990, č.3.
- [3] CMOREJ, P.: Neradosné dôsledky vývinového chápania pojmov. In: Filozofia 1990, č.4.
- [4] CMOREJ, P.: Ideálne pojmy, ich identita a podobnosti. In: Filozofia 1992, č.1.
- [5] ČERNÍK, V. – VICENÍK, J.: Ešte raz k otázkam identity, zmeny a vývinu pojmov. In: Filozofia 1992, č.11.
- [6] VICENÍK, J. - ČERNÍK, V.: Poznámky k identite a vývinu pojmov. In: Filozofia 1991, č. 6.

MONITOR

Fragmenty a koláže filozofie (Rozhovor M. Petříčka s M. Marcellim). In: Kultúrny život 1992, č. 40.

MARCELLI, M.: Foucault a pluralizmus. In: Kultúrny život 1992, č.41.

Chorá spoločnosť – chorí jednotlivci (Z diela H. J. Maaza, výber a preklad A. Münzová, I. časť). In: Kultúrny život 1992, č.44.

BĚLOHRADSKÝ, V.: Mýtus sociálneho štátu. In: Kultúrny život 1992, č. 46.

SÝKORA, P.: Moderna už nie je moderná: O postmoderne. In: Kultúrny život 1992, č. 46.

NOVÝ, E.: Postmoderna bez moderny? In: Kultúrny život 1992, č. 46.

ŠIMEČKA, M.: Návrat utópií. In: Kultúrny život 1992, č. 46.

FLUSSER, V.: Alfanumerická spoločnosť. In: Lettre internationale 1992, č. 5.